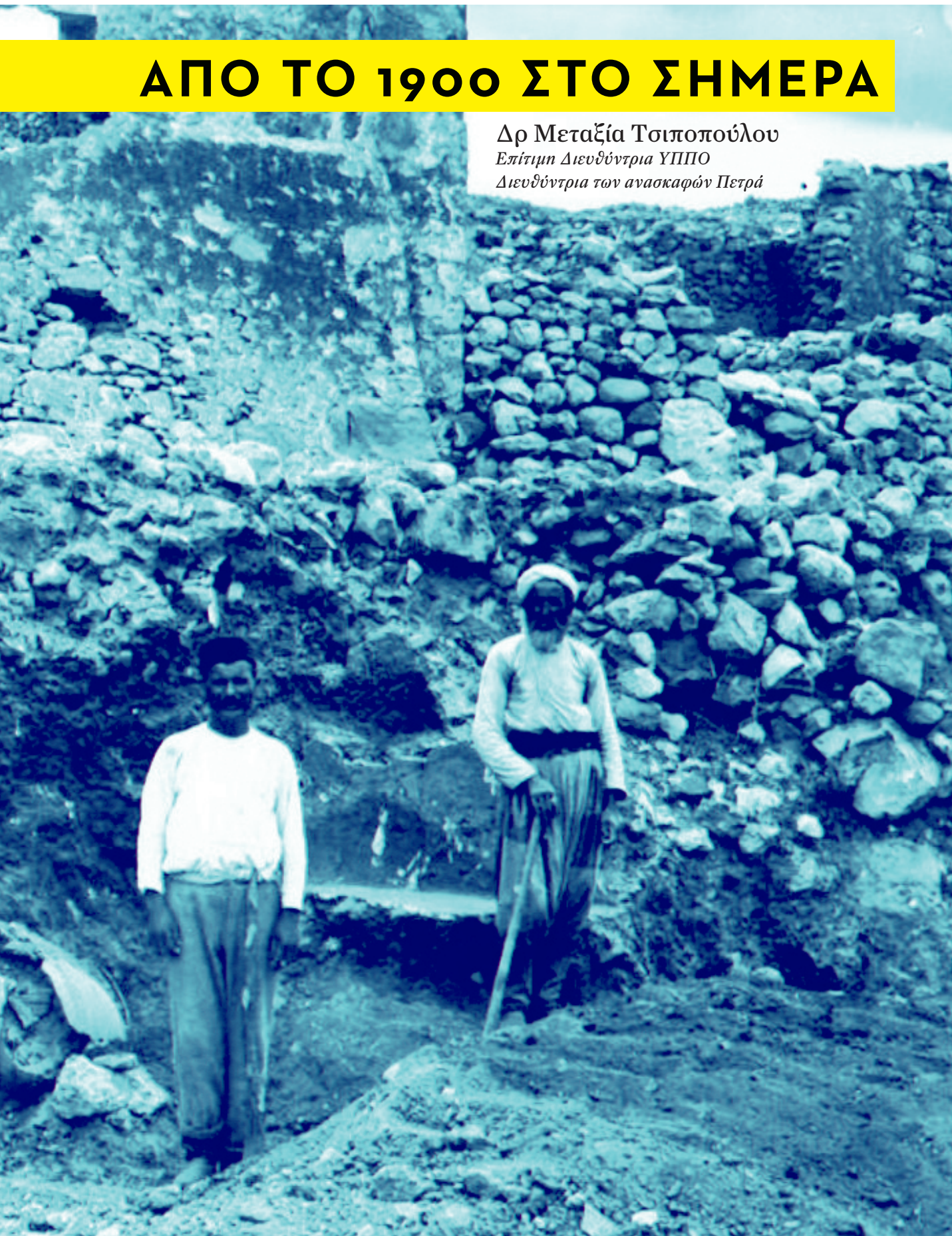

Ο ΑΝΕΞΑΝΤΛΗΤΟΣ ΠΕΤΡΑΣ

ΑΠΟ ΤΟ 1900 ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ

Δρ Μεταξία Τσιμπούλου
Επίτιμη Διευθύντρια ΥΠΠΟ
Διευθύντρια των ανασκαφών Πετρά

ΤΟ 1983 ΕΠΙΣΚΕΦΘΗΚΑ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΤΟΝ ΛΟΦΟ του Πετρά. Παρατήρησα πολλά επιφανειακά λείψανα, ίχνη τοίχων και όστρακα, αρκετά διακοσμημένα. Βεβαιώθηκα ότι ο τόπος έκρυβε σημαντικά ευρήματα. Η θέση δεν ήταν άγνωστη στη βιβλιογραφία γιατί το 1900 ο Βρετανός αρχαιολόγος Richard Carr Bosanquet, μετά την ανασκαφή του στην Πραισό, είχε πραγματοποιήσει εκεί μικρή έρευνα δύο ημερών, κατανοώντας τη σημασία του Πετρά ως εξαιρετικού λιμανιού για τις επαφές της Κρήτης με την ανατολική Μεσόγειο. Όμως, παρά τα εξαιρετικά ενδιαφέροντα ευρήματά του, δεν συνέχισε την έρευνα και όδευσε ανατολικότερα, προς το Παλαικάστρο, για να εκπληρώσει εκεί το πεπρωμένο του (εικ. 1).

Σχεδόν 50 χρόνια αργότερα, ο Νικόλαος Πλάτων, ιδιαίτερα οξυδερκής αρχαιολόγος, μετά την έρευνά του στο ιερό του Πισκοκεφάλου (εικ. 4), καθώς και στα μεγάλα μινωικά κτίρια που ονόμασε «βίλες» στις Μανάρες («Κληματαριά»), τη Ζου, τα Αχλάδια-Ρίζα και τον Άγιο Γεώργιο-Προφήτη Ηλία, έγραψε ότι στον Πετρά θα έπρεπε να αναζητηθεί ένα μεγάλο κέντρο, βασιζοντας την πρότασή του αυτή στην τοπογραφία και στο πολύ βαθύ και ασφαλές αγκυροβόλιό του. Η τυχαία ανακάλυψη της Ζάκρου το 1960 τον οδήγησε προς το ανατολικότερο άκρο του νησιού. Έτσι ο Πετράς όχι μόνο παρέμεινε ανεξερεύνητος, αλλά τον συνόδευε πλέον και η φήμη ότι μάλλον δεν έσωζε τίποτα αξιόλογο.

Σαράντα δύο χρόνια μετά την πρώτη μου επαφή με τον Πετρά έχουν ανασκαφεί εκεί ένα μινωικό ανάκτορο, τμήμα του εκτεταμένου αστικού οικισμού που το περιέβαλλε, άλλοι δύο οικισμοί, καθώς και ένα βυζαντινό νεκροταφείο, ενώ πλησιάζει την ολοκλήρωσή της η ανασκαφή της μεγάλης ελίτ μινωικής νεκρόπολης που είχε διάρκεια χρήσης τουλάχιστον 1.100 έτη (εικ. 2). Είναι πολύ πιθανό ότι τα έργα στον Πετρά θα συνεχίζονται ακόμα για πολλές δεκαετίες, από τις επόμενες γενιές αρχαιολόγων, όπως συμβαίνει με όλους τους εκτεταμένους, μείζονος σημασίας αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημειακά σύνολα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Για τη χρονολόγηση της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη, η οποία είναι γνωστή με τον όρο Μινωικός πολιτισμός, ο ανασκαφέας της Κνωσού Άρθουρ Έβανς (Sir Arthur John Evans, 1851–1941) πρότεινε ένα τριμερές σύστημα εμπνευσμένο από το αντίστοιχο της Αιγύπτου και διαίρεσε τον Μινωικό πολιτισμό στις εξής φάσεις:

Πρώιμη (Πρωτομινωική, ΠΜ), Μέση (Μεσομινωική, ΜΜ) και Ύστερη (Ύστερομινωική, ΥΜ). Οι φάσεις αυτές υποδιαιρέθηκαν στη συνέχεια σε άλλες τρεις: Πρωτομινωική Ι, ΙΙ, ΙΙΙ· Μεσομινωική Ι, ΙΙ, ΙΙΙ· Ύστερομινωική Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, και η καθεμιά από αυτές σε άλλες περαιτέρω, δηλαδή: Πρωτομινωική ΙΑ, ΙΒ, ΙΙΑ, ΙΙΒ, ΙΙΙΑ, ΙΙΙΒ· Μεσομινωική ΙΑ, ΙΒ, ΙΙΑ, ΙΙΒ, ΙΙΙΑ, ΙΙΙΒ· Ύστερομινωική ΙΑ, ΙΒ, ΙΙ, ΙΙΙΑ, ΙΙΙΒ, ΙΙΙΓ.

Οι αρχαιολόγοι είμαστε εξοικειωμένοι με το σύστημα αυτό και συνήθως εύκολα μπορούμε να αποδώσουμε τα ευρήματά μας στη μια ή την άλλη περίοδο και υποπερίοδο. Προφανώς δεν συμβαίνει το ίδιο με τους μη ειδικευμένους στον Μινωικό πολιτισμό, οι οποίοι —δικαίως— αδυνατούν να κατανοήσουν πότε ακριβώς χρονολογείται ένα ΥΜ ΙΙΙΑ αγγείο (συχνά συμπληρώνουμε και πρώιμο ή ύστερο), για παράδειγμα, και

έχουν απόλυτο δίκιο όταν αναζητούν τις απόλυτες χρονολογήσεις, έστω κατά προσέγγιση, για να καταλάβουν τουλάχιστον για ποιον αιώνα πρόκειται.

Αντίθετα, για τους αρχαιολόγους δεν είναι εύκολη η αναφορά σε απόλυτες χρονολογήσεις, έστω και κατά προσέγγιση. Πρώτον, διότι είναι πολύ βολική η συνεννόηση μεταξύ μας με τη χρήση των σχετικών χρονολογήσεων, και δεύτερον —και σοβαρότερο— διότι πολλές και διάφορες μελέτες, ιδιαίτερα των φυσικών επιστημών, προσφέρουν συχνά νέα στοιχεία τα οποία τροποποιούν περισσότερο ή λιγότερο τις προηγούμενες, γενικά αποδεκτές, απόλυτες χρονολογήσεις.

Σχεδόν 50 χρόνια μετά τον Έβανς, ο Νικόλαος Πλάτων πρότεινε ένα άλλο σύστημα για τη χρονολόγηση του Μινωικού πολιτισμού, βασισμένο στο σημαντικότερο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του, τα ανάκτορα. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό ο Μινωικός πολιτισμός διαιρέθηκε σε τέσσερις περιόδους: Προανακτορική (ΠΜ Ι–ΜΜ ΙΑ), Παλαιοανακτορική (ΜΜ ΙΒ–ΜΜ ΙΙΒ), Νεοανακτορική (ΜΜ ΙΙΙ–ΥΜ ΙΒ) και Μετα-ανακτορική (ΥΜ ΙΙΙΑ–Γ). Σε αυτές προστέθηκε και η Τελική Ανακτορική (ΥΜ ΙΙ), η οποία αφορά κυρίως την Κνωσό, εξαιτίας της ανακατάληψης του ανακτόρου της από τους Μυκηνάιους κατακτητές της Κρήτης.

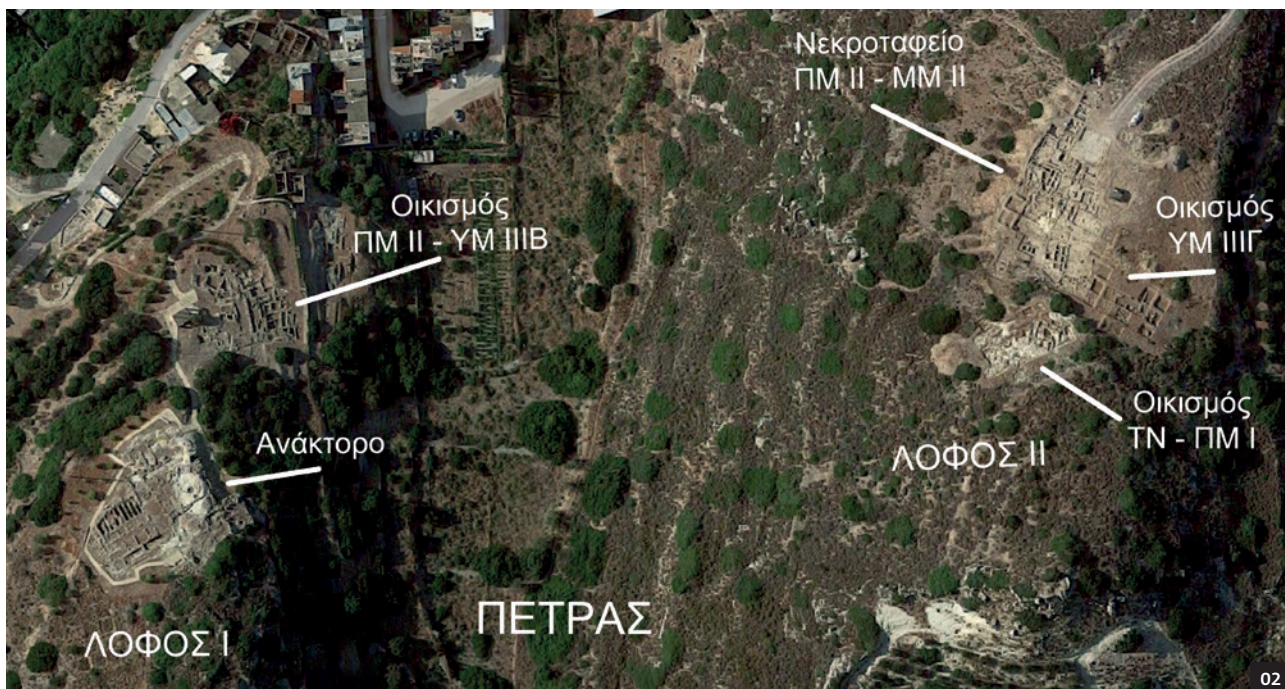
Οι απόλυτες χρονολογήσεις του Μινωικού πολιτισμού έχουν ως εξής:

Προανακτορική	ΠΜ ΙΑ	3100/3000–2900 π.Χ.
	ΠΜ ΙΒ	2900–2650 π.Χ.
	ΠΜ ΙΙΑ	2650–2450/2400 π.Χ.
	ΠΜ ΙΙΒ	2450/2400–2200 π.Χ.
	ΠΜ ΙΙΙ	2200–2100/2050 π.Χ.
	ΜΜ ΙΑ	2100/2050–1925/1900 π.Χ.
Παλαιοανακτορική	ΜΜ ΙΒ	1925/1900–1875/1850 π.Χ.
	ΜΜ ΙΙ	1875/1850–1750/1700 π.Χ.
Νεοανακτορική	ΜΜ ΙΙΙ (Α+Β)	1750/1700–1700/1675 π.Χ.
	ΥΜ ΙΑ	1700/1675–1625/1600 π.Χ.
	ΥΜ ΙΒ	1625/1600–1470/1460 π.Χ.
Τελική Ανακτορική	ΥΜ ΙΙ	1470/1460–1420/1410 π.Χ.
	ΥΜ ΙΙΙΑ.1	1420/1410–1390/1370 π.Χ.
Μετα-ανακτορική	ΥΜ ΙΙΙΑ.2	1390/1370–1330/1315 π.Χ.
	ΥΜ ΙΙΙΒ	1330/1315–1200/1190 π.Χ.
	ΥΜ ΙΙΙΓ	1200/1190–1075/1050 π.Χ.

Με βάση τα παραπάνω, ο χρονολογικός χάρτης της κατοίκησης στον Πετρά διαμορφώνεται όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ - ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Μινωικός πολιτισμός είναι το όνομα που έδωσε ο Άρθουρ Έβανς στον πολιτισμό της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη. Προηγουμένως όλη η Ελληνική Προϊστορία χαρακτηριζόταν ως «Μυκηναική εποχή», στη συνέχεια των ανασκαφών του Ερρίκου Σλίμαν (Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann, 1822–1890) στις Μυκίνες και την Τίρυνθα. Ο Έβανς δημοσίευσε αναλυτικά τα αποτελέσματα των ανασκαφών του και παράλληλα επανεξέτασε όλα τα δεδομένα που ήταν γνωστά πριν από τις ανασκαφές της Κνωσού, ή ήρθαν στο φως παράλληλα

02

Οι δύο λόφοι του Πετρά με σημειωμένες τις αντίστοιχες αρχαιολογικές θέσεις (πηγή: Google Earth).

03

Παλαιοανακτορικό τείχος στους πρόποδες του Λόφου Ι του Πετρά (1989).

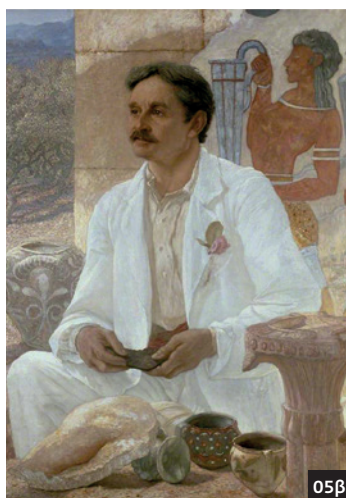
04

Ιερό Πισκοκεφάλου Σητείας: α) Γυναικείο και ανδρικό ειδώλιο, β) πήλινο ομοίωμα κτιρίου, γ) έντομο «ρινόκερος ορούκτης» και πήλινα ομοιώματά του (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

05α

05β

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

	Τελική Νεολιθική (3400–3100)	Οικισμός στην Κεφάλα (Λόφος II)
ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Πρωτομινωική I (3100–2650)	Χρήση και εγκατάλειψη οικισμού της Κεφάλας (Λόφος II) Βραχοσκεπή νεκρόπολης
	Πρωτομινωική II (2650–2200)	Ίδρυση οικισμού Λόφου I Νεκρόπολη Κεφάλας (Λόφος II)
	Πρωτομινωική III (2200–2100/2050)	Οικισμός στον Λόφο I Νεκρόπολη Κεφάλας (Λόφος II) Βραχοσκεπή νεκρόπολης
	Μεσομινωική I (2100–1850) IA 2100/2050–1900 IB 1900–1850	Οικισμός Λόφου I Νεκρόπολη Κεφάλας (Λόφος II) Βραχοσκεπή νεκρόπολης
ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Μεσομινωική IIA (1850–1750)	Ίδρυση ανακτόρου Οικισμός Λόφου I Νεκρόπολη Κεφάλας (Λόφος II)
	Μεσομινωική IIB (1750–1700)	Στο τέλος της περιόδου, καταστροφή ανακτόρου (ιερογλυφικό αρχείο) και εγκατάλειψη νεκρόπολης Κεφάλας (Λόφος II) Οικισμός Λόφου I
ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Μεσομινωική III (1700–1675)	Ανέγερση νέου ανακτόρου Οικισμός Λόφου I
	Υστερομινωική IA (1675–1600)	Καταστροφή νέου ανακτόρου Οικισμός Λόφου I (καταστροφή συνδεδεμένη με την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας)
	Υστερομινωική IB (1600–1460)	Τελική καταστροφή και εγκατάλειψη ανακτόρου Τελική καταστροφή και εγκατάλειψη οικισμού
ΜΕΤΑ-ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Υστερομινωική II (1460–1410)	Μερική ανακατάληψη οικισμού (Λόφος I)
	Υστερομινωική IIIA–B (1410–1190)	Μερική ανακατάληψη οικισμού (Λόφος I) Ορθογώνιο κτίριο και συγκροτήματα περιφερειακά της νεκρόπολης (Λόφος II)
	Υστερομινωική IIIG (1190–1050)	Οικισμός Κεφάλας (Λόφος II)
	Μέση Βυζαντινή περίοδος (11ος–13ος αι. μ.Χ.)	Νεκροταφείο πάνω από το ανάκτορο

ή και μετά από αυτές σε ολόκληρη την Κρήτη, κατά τη διάρκεια των 35 πρώτων ετών του 20ού αιώνα. Το μνημειώδες πεντάτομο έργο του έχει τίτλο *The Palace of Minos (Το ανάκτορο του Μίνωα)* και εκδόθηκε από το 1921 έως το 1935.

Ο Έβανς δεν ήταν ο πρώτος ανασκαφέας της Κνωσού, διότι ήδη από το 1878 ο Ηρακλειώτης έμπορος και λόγιος με το συμβολικό όνομα Μίνως Καλοκαιρινός (1843–1907) ανέσκαψε στον λόφο Τσελεπί Κεφάλα επί τρεις εβδομάδες, έχοντας συνάψει συμβόλαιο με τον ιδιοκτήτη Ζεκυρή Μπέη Ιμπραήμ Αφεντάκη. Παρά τις προσπάθειές του δεν κατάφερε να μεταφερθούν τα ευρήματά του από την υπό Οθωμανική κατοχή Κρήτη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα (εικ. 5α–β).

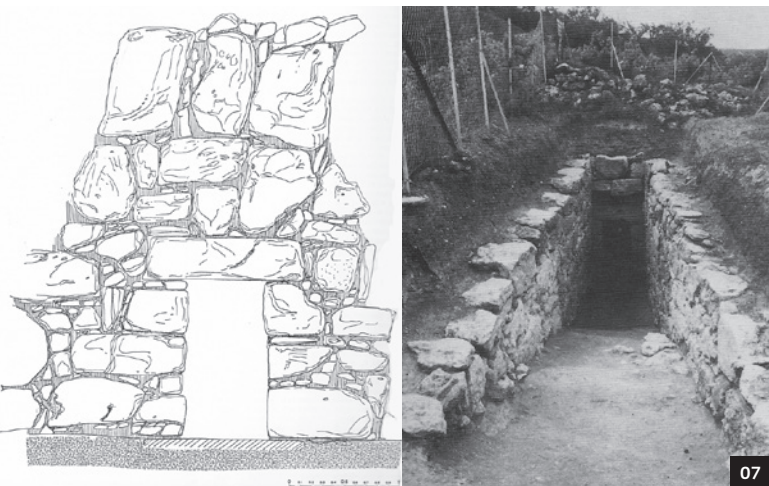
Στη διάρκεια των αιματηρών γεγονότων της 25ης Αυγούστου 1898¹, η οικία του Καλοκαιρινού πυρπολήθηκε, με αποτέλεσμα να χαθεί η συλλογή των ευρημάτων της Κνωσού, που φυλασσόταν εκεί, ενώ παράλληλα φονεύθηκαν μέλη της οικογένειάς του. Από τα ευρήματα του «ανακτόρου του Μίνως», όπως έγραφε ο ίδιος, διασώθηκαν όσα είχε ήδη χαρίσει στην προσπάθειά του να προβληθούν οι αρχαιότητες της Κνωσού, ιδίως μερικοί μεγάλοι πίθοι των Δυτικών Αποθηκών, οι οποίοι σήμερα βρίσκονται στο Λούβρο (δύο), στο Βρετανικό Μουσείο, στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ρώμης, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας (δώρο προς τον

βασιλέα Γεώργιο) και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

Ο Έβανς ξεκίνησε τις ανασκαφές το 1900, με συνεργάτες τον Duncan Mackenzie, ο οποίος είχε ήδη αποκτήσει ανασκαφική εμπειρία στις έρευνες της Βρετανικής Σχολής Αθηνών, και τον αρχιτέκτονα της Σχολής Mr Fyfe, καθώς και περισσότερους από 100 εργάτες. Σε λίγους μήνες είχε αποκαλυφθεί μεγάλο τμήμα ενός τεράστιου κτιρίου, με εξαιρετικά πολύπλοκη κάτοψη, και μέχρι το 1905 είχε έρθει στο φως στο σύνολό του το μνημειώδες κτίριο που ονομάστηκε «Ανάκτορο του Μίνωα».

Ο Έβανς καθόρισε το χρονολογικό σύστημα που προαναφέρθηκε με βάση τη στρωματογραφική αλληλουχία των αρχαιολογικών επιχώσεων, δηλαδή μια εντελώς πρωτοποριακή για τις αρχές του 20ού αιώνα μέθοδο. Εξάλλου, μετά το 1905 και για αρκετά χρόνια προχώρησε σε εκτεταμένες αναστηλώσεις και αποκαταστάσεις του μινωικού ανακτόρου.

Πρωτοπόροι στις έρευνες της Προϊστορικής Κρήτης υπήρξαν πολλοί στις αρχές του 20ού αιώνα. Στη Φαιστό ανέσκαψε η Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή από το 1884 υπό τη διεύθυνση του Federico Halbherr και στη συνέχεια του Luigi Pernier. Στα Μάλια ξεκίνησε ο Ιωσήφ Χατζηδάκης, ενώ από το 1915 ανασκάπτει η Γαλλική Σχολή Αθηνών με πρωτοπόρους τον André Demargne και τον Pierre Dessenne.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΟΝ ΠΕΤΡΑ

Ο Έβανς υπήρξε ο πρώτος αρχαιολόγος που επισκέφθηκε την περιοχή της Σητείας και συγκεκριμένα τον Πετρά, στα τέλη του 19ου αιώνα. Πραγματοποίησε περιοδεία στην ανατολική Κρήτη, αναζητώντας σημαντική θέση για να ξεκινήσει την έρευνά του. Επηρεασμένος από τις ανασκαφές του Σλήμαν στις Μυκίνες, ενδιαφερόταν κυρίως για ογκώδη, κυκλώπειου τύπου τείχη.

Όταν έφτασε στη Σητεία το 1897, είδε και θαύμασε το τείχος στους πρόποδες του Λόφου Ι του Πετρά, το οποίο σώζεται σε ύψος άνω των 3 μ. (εικ. 3). Στο ημερολόγιό του αναφέρει επίσης πολλούς σφραγιδολίθους, κυρίως πρισματικούς της Παλαιοανακτορικής περιόδου, τότε γνωστούς και ως «γαλόπετρες», αλλά και χάνδρες από καρνελίνη. Στη διάρκεια του ταξιδιού αυτού αγόρασε στην πόλη της Σητείας μερικά αρχαία αντικείμενα τα οποία μπορούμε να θεωρήσουμε βέβαιο ότι προέρχονταν από τον Πετρά, συγκεκριμένα έναν νεοανακτορικό σφραγιδολίθο και δύο μαρμάρινα ειδώλια της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, το ένα εισηγμένο από τις Κυκλάδες και το άλλο κρητική μίμηση, του τύπου γνωστού με το όνομα Κουμάσα, από τον θολωτό τάφο στη Μεσαρά όπου πρωτοβρέθηκαν ανάλογα. Τα αντικείμενα αυτά χαρίστηκαν από τον Έβανς στο Μουσείο Ashmolean στην Οξφόρδη (εικ. 6).

Το 1900, μετά το πέρας των ερευνών του στην Πραισό, ο Βρετανός αρχαιολόγος Richard Carr Bosanquet επισκέφθη-

05

Οι πρώτοι ανασκαφείς της Κνωσού: α) Μίνως Καλοκαιρινός, β) Άρθουρ Έβανς (πηγή: Ashmolean Museum).

δωρεά Α. Evans:

α) εισηγμένο, β) κρητική μίμηση τύπου Κουμάσας (φωτ.: Α. Simandiraki-Grimshaw).

06

Μουσείο Ashmolean, πρωτοκυκλαδικά ειδώλια, πιθανότατα από τον Πετρά,

07

Θολωτός τάφος Αχλαδιών, η είσοδος και ο δρόμος (φωτ.: Μ. Τσιποπούλου, 1991).

κε την πόλη της Σητείας, σε αναζήτηση αρχαίων θέσεων. Εκεί του υποδείχθηκε ο λόφος του Πετρά, όπου ο Βρετανός αρχαιολόγος John Marshall είχε συλλέξει νωρίτερα μερικά όστρακα. Το όνομα Πετράς σχετιζόταν με την ύπαρξη αρχαίων κτισμάτων, από τα οποία οι κάτοικοι της Σητείας προμηθεύονταν συστηματικά λίθους, πολλούς από αυτούς πελεκημένους, για να κτίσουν ιδιωτικά και δημόσια κτίρια. Μάλιστα, τρία χρόνια νωρίτερα, το 1897, οι ιδιοκτήτες της έκτασης είχαν προβεί σε συστηματικό καθαρισμό επιφανειακών λίθων και αρχαίων τοίχων. Παρόλο που η πληροφορία αυτή απογοήτευσε, δικαιολογημένα, τον Βρετανό αρχαιολόγο, επιχείρησε μικρή ανασκαφική έρευνα, διάρκειας μόλις δύο ημερών, στις 17 και 18 Ιουνίου 1901, με 10 εργάτες την πρώτη ημέρα και 16 τη δεύτερη. Ξεκίνησε από τον χωματόδρομο πάνω από το ογκώδες τείχος, όπου έφερε στο φως λείψανα μεγάλου διώροφου κτίσματος, το οποίο περιείχε πήθους και πολύχρωμη κεραμική (εικ. 1). Συνέχισε στην κορυφή του λόφου, όπου αποκάλυψε πλατιά σκάλα με κατώφλι από βασάλτη, ενώ στη βορειοανατολική πλαγιά του λόφου εντόπισε μεγάλη απόθεση πολύχρωμης κεραμικής. Τα αποτελέσματα αυτά σίγουρα φαίνονται σημαντικά σήμερα, αλλά δεν ικανοποίησαν τον Βρετανό αρχαιολόγο, ο οποίος συμπέρανε ότι τα πληρέστερα σωζόμενα λείψανα θα έπρεπε να βρίσκονται κάτω από τα σπίτια του παραδοσιακού οικισμού, αλλά δεν θα άξιζε τον κόπο να προχωρήσει κατεδαφίζοντάς τα. Έτσι εγκατέλειψε τον Πετρά και προχώρησε ανατολικότερα προς το Παλαιόαστρο, το οποίο ανέσκαψε συστηματικά και δημοσίευσε.

Το 1905 ο Στέφανος Ξανθουδίδης ανέφερε την εύρεση ΥΜ ΙΙΙ Λαρνάκων, προερχόμενων από κατεστραμμένους τάφους, στις θέσεις Παπούρα και Ξεροκαμάρα, οι οποίες σήμερα βρίσκονται στο Μουσείο Σητείας.

Ο Σπυρίδων Μαρινάτος, Έφορος Αρχαιοτήτων Ηρακλείου, με αρμοδιότητα για όλη την Κρήτη, δεν πραγματοποίησε έρευνες στο ανατολικό τμήμα του νησιού. Εξαιρεση αποτελεί στη δεκαετία του 1930 μια περιουλογογή σε συνέχεια λαθρανασκαφής στο ιερό του Πισκοκεφάλου, στη θέση Κατρίνια, περίπου 2 χλμ. νοτιότερα της πόλης της Σητείας, από όπου προήλθαν αρκετά ανδρικά και γυναικεία πύλινα ειδώλια, αλλά και πύλινα ομοιώματα διαφόρων μεγεθών ενός σκαθαριού που ονομάζεται «ρινόκερος ορούκτης» (εικ. 4).

Αντίθετα με τον Μαρινάτο, ο Νικόλαος Πλάτων ανέπτυξε σημαντική δραστηριότητα στην περιοχή του κόλπου της Σητείας, ξεκινώντας από το 1939 και συνεχίζοντας στη δεκαετία του 1950, πριν από την έναρξη της ανασκαφής της Ζάκρου το 1960. Η πρώτη του έρευνα υπήρξε η ανασκαφή του θολωτού ΥΜ ΙΙΙ τάφου στα Αχλάδια το 1939, η οποία δεν ολοκληρώθη-

κε, λόγω της κήρυξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1952 επέστρεψε στον τάφο και προχώρησε την ανασκαφή του δρόμου, ο οποίος είχε ασυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις, χωρίς όμως και πάλι να την ολοκληρώσει. Η ανασκαφή του θόλου των Αχλαδιών ολοκληρώθηκε το 1992 και δημοσιεύθηκε από τη γράφουσα και τη Lucia Vagnetti (εικ. 7).

Στη συνέχεια μιας ακόμα λαθρανασκαφής, ο Πλάτων επέστρεψε στο ιερό του Πισκοκεφάλου και ολοκλήρωσε την ανασκαφή του. Γνωρίζουμε πλέον ότι το σημαντικό αυτό ιερό συνδεόταν με την ανακτορική θέση του Πετρά. Αναφέρονται πλούσια ευρήματα, όπως αγγεία, κοσμήματα, πύλινα ειδώλια ανθρώπων και ζώων, πύλινα ομοιώματα διώροφων σπιτιών με διπλά κέρατα στη στέγη, καθώς και άλλα ειδώλια του σκαθαριού «ρινόκερου ορύκτη». Το ιερό του Πισκοκεφάλου δημοσιεύθηκε πρόσφατα από τον Λευτέρη Πλάτωνος και τη Μαρία Πλάτωνος.

Στη δεκαετία του 1950 ο Πλάτων, αναζητώντας ένα μινωικό ανάκτορο στην περιοχή της Σπτείας, για την ύπαρξη του οποίου ήταν βέβαιος, ανέσκαψε στην ευρύτερη περιοχή της ενδοχώρας τέσσερα σημαντικά κτίρια, τα οποία ονόμασε βίλες ή αγροικίες. Θεώρησε ότι ήταν απομονωμένα και αποτελούσαν κατοικίες τοπικών αρχόντων. Χρονολογούνται στη Νεοανακτορική περίοδο (εικ. 8):

α) Στη θέση Μανάρες ή «Κληματαριά», στην πόλη της Σπτείας, με την ευκαιρία της κατασκευής της επαρχιακής οδού Σπτείας-Ιεράπετρας, ήρθε στο φως και ανασκάφηκε κτίριο, το κεντρικό τμήμα του οποίου βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα. Πρόκειται για διώροφο κτίριο, με δύο καλοκτισμένες εξωτερικές σκάλες που φτάνουν μέχρι τον ποταμό Παντέλη ή Στόμιον, και αρκετά δωμάτια. Καταλαμβάνει ανισόπεδο έδαφος, οργανωμένο σε τέσσερα αναλήμματα.

β) Στη θέση Ρίζα, κοντά στο χωριό Αχλάδια, σε πλαγιά λόφου ήρθε στο φως σχεδόν τετράγωνο κτίριο του ίδιου τύπου, κατασκευασμένο από ογκόλιθους. Περιελάμβανε χώρους παρασκευής φαγητού και αποθήκευσης.

γ) Στη Ζου, επίσης σε απότομη πλαγιά, βρέθηκε κτίριο για βιοτεχνικές κυρίως δραστηριότητες, όπως παραγωγή κεραμικής και πιθανότατα επεξεργασία σιτηρών.

δ) Στον Άγιο Γεώργιο, στη θέση Προφήτης Ηλίας, αποκαλύφθηκε εκτεταμένο συγκρότημα στην κορυφή χαμηλού λόφου και σε τέσσερα χαμηλότερα αναλήμματα. Στις πλαγιές του λόφου σώζονται επιφανειακά λείψανα αρκετών ακόμα κτισμάτων. Η έκταση των 700 τ.μ. ανήκει πιθανότατα σε τρεις διώροφες οικιστικές μονάδες, που περιλαμβάνουν και βιοτεχνικές χρήσεις, καθώς επίσης παρασκευή και κατανάλωση φαγητού, αποθηκευτική και υφαντική δραστηριότητα, αλλά και παραγωγή κρασιού σε βιοτεχνική κλίμακα, όπως μαρτυρούν τρία πατητήρια.

Μετά την ανασκαφή της Ζάκρου ο Πλάτων συνέδεσε τα σημαντικά αυτά κτίρια με το εκεί ανάκτορο και τα θεώρησε κατοικίες τοπικών αρχόντων εξαρτημένων διοικητικά από αυτό. Η συνέχιση της ανασκαφικής και επιφανειακής έρευνας στην περιοχή του κόλπου της Σπτείας από τη γράφουσα έδειξε ότι τα κτίρια αυτά, με εξαίρεση τη βίλα της Κληματαριάς, κτισμένη πιθανότατα για να ελέγχει τα προϊόντα που έφταναν από την ενδοχώρα πριν να διαβιβαστούν στο ανάκτορο του Πετρά ή να προωθηθούν προς εξαγωγή, δεν

ήταν μεμονωμένα. Αντίθετα αποτελούσαν κεντρικά κτίρια δευτερευόντων οικισμών με μεικτό χαρακτήρα, αγροτικό-ημισιαστικό, κατέχοντας τη δεύτερη θέση σε μια τριμερή ιεραρχική οργάνωση, της οποίας η κορυφή ήταν το ανάκτορο και ο αστικός οικισμός του Πετρά, ενώ την τρίτη, κατώτερη βαθμίδα, αποτελούσαν διάσπαρτα μικρά κτίρια ανάλογα με τα μετόχια της παραδοσιακής Κρήτης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες ήταν οι αλλαγές στην αρχιτεκτονική και τη χρήση ορισμένων χώρων από την πρώτη στη δεύτερη φάση (ΥΜ ΙΑ προς ΥΜ ΙΒ), που παρατηρήθηκαν στο κτίριο των Αχλαδιών, οι οποίες αντανακλούν την κατάσταση τόσο στο κτίριο του Τομέα ΙΙ του Πετρά, όσο και στο ίδιο το ανάκτορο, δηλώνοντας αλλαγές κοινωνικές, πιθανότατα και διοικητικές.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ο Πλάτων αποκάλυψε δύο ΜΜ Ι λάρνακες σε απότομη πλαγιά πάνω από το λιμάνι. Μερικά χρόνια παλαιότερα στο κέντρο της πόλης, ο ίδιος είχε ανασκάψει ένα ΜΜ ΙΙ σπήλαιο, καθώς και έναν λακκοειδή και δύο θαλαμοειδείς τάφους της ΥΜ ΙΙΙ, όλους συλημένους. Επίσης στα μέσα της δεκαετίας του 1950, ο Πλάτων ανέσκαψε άλλον ένα συλημένο ΥΜ ΙΙΙ θαλαμοειδή τάφο στα βορειοδυτικά της πόλης.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 δημιουργήθηκε η ΚΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στον Άγιο Νικόλαο και ξεκίνησαν εντατικές ανασκαφές σε όλο τον νομό από τον Έφορο Κωστή Δαβάρρα, περιλαμβανομένων και σημαντικών μνημείων στον κόλπο της Σπτείας, το σημαντικότερο των οποίων ήταν το εκτεταμένο ΠΜ Ι νεκροταφείο της Αγίας Φωτιάς. Η θέση βρίσκεται σε παραλιακή βραχώδη έκταση, περ. 4 χλμ. ανατολικά της Σπτείας. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε το 1971, ενώ το 1984 εργασίες καθαρισμών αποκάλυψαν μερικούς ακόμα τάφους. Το νεκροταφείο, ένα από τα μεγαλύτερα της Μινωικής εποχής συνολικά, περιλαμβάνει 258 τάφους, λαξευτούς στον μαλακό βράχο, ενώ άλλοι 50 είχαν πιθανώς καταστραφεί στη διάρκεια των αιώνων. Μερικοί ήταν απλοί λάκκοι, αλλά γενικά οι τάφοι της Αγίας Φωτιάς αποτελούνται από έναν μικρό θάλαμο, με ελλειψοειδή ή κυκλική κάτοψη, και έναν ανοικτό προθάλαμο, σε πολλές περιπτώσεις με πλακόστρωτο δάπεδο. Η είσοδος φρασσόταν από κάθετη πλάκα. Πάνω από τους τάφους είχαν τοποθετηθεί τριγωνικού σχήματος πλάκες (εικ. 10).

Οι τάφοι περιείχαν μία ή δύο ταφές, τοποθετημένες στο δάπεδο, οι οποίες συνοδεύονταν από αρκετά κτερίσματα, πύλινα, μετάλλινα και πολλές μεγάλες λεπίδες οψιανού. Από το νεκροταφείο της Αγίας Φωτιάς έχουν προκύψει περισσότερα από 1.500 αγγεία, καθώς και πολλά χάλκινα, μεγάλα σπαθιά, μερικά από αυτά τσακισμένα για να μην ξαναχρησιμοποιηθούν, αλλά και αγκίστρια, καθώς και λίγα μαρμάρινα αγγεία, κυρίως παλέτες, και επίσης περίπτα διαφόρων τύπων από πηλό, μέταλλο, λίθο ή οστό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πύλινα χωνευτήρια που χρησιμοποιούνται για την τήξη χαλκού, δηλώνοντας επιτόπου μεταλλουργική δραστηριότητα (εικ. 9).

Την εποχή της εύρεσής του το νεκροταφείο θεωρήθηκε ότι ανήκε σε αποικία Κυκλαδιτών που εγκαταστάθηκαν στο σημείο αυτό της βορειοανατολικής Κρήτης πιθανώς για λόγους σχετικούς με τη διακίνηση του οψιανού της Μήλου, υλικού απαραίτητου στους Κρητικούς της Εποχής του Χαλκού για την κατασκευή λεπίδων και μικρών εργαλείων. Νεότερα

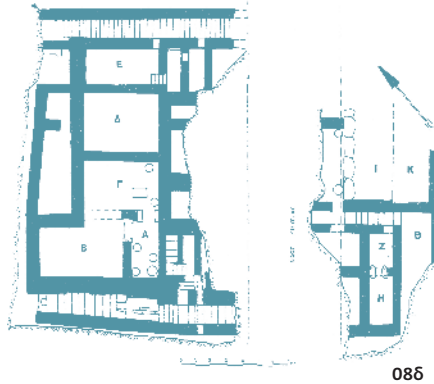
08a

08β

08γ

08δ

08
 «Βίλες» ανασκαμμένες από τον Ν. Πλάτωνα στη δεκαετία του 1950 στην ενδοχώρα του Πετρά: α) Αχλάδια-Ρίζα, β) Άγιος Γεώργιος-Προφήτης Ηλίας, γ) Ζου, δ) Μανάρες-Κληματαριά. Πηγή: Μ. Τσιπορούλου / Α. Παραστούρου, «Villas and villages in the hinterland of Petras, Siteia», στο R. Hägg (επιμ.), *The function of the "Minoan villa". Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June, 1992* (Act Ath, 4), Paul Åströms Förlag, Stockholm 1997, σ. 203-214.

09
 Νεκροταφείο Αγίας Φωτιάς, κινητά ευρήματα από τον Τάφο 2. Πηγή: C. Davaras / P.P. Betancourt, *The Hagia Photia Cemetery I. The Tomb Groups and Architecture* (Prehistory Monographs, 14), INSTAP Academic Press, Philadelphia 2004, επεξεργασμένη.

09

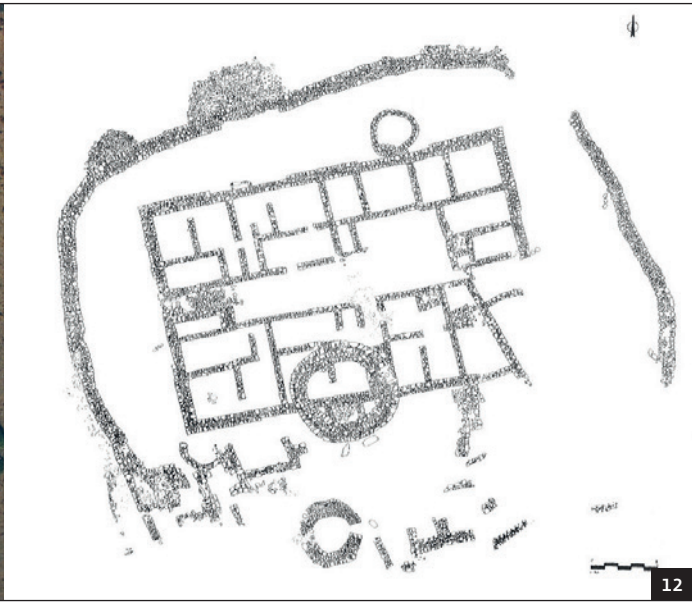
10
 Νεκροταφείο Αγίας Φωτιάς: Μερική άποψη από τα νότια και ο Τάφος 2. Πηγή: Davaras / Betancourt 2004, βλ. λεζάντα εικ. 9, επεξεργασμένη.

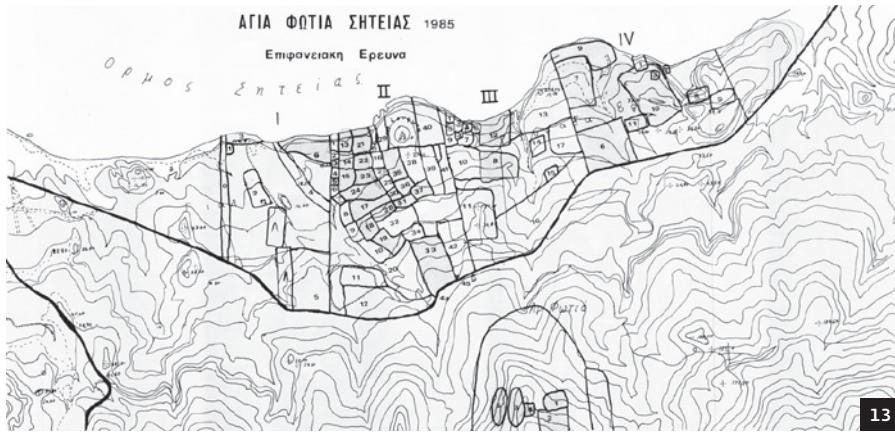
10

11

12

13

12

Αγία Φωτιά, Κουφωτά, ΜΜ ΙΑ ορθογώνιο τειχισμένο κτίριο. Πηγές: J.W. Myers / E.E. Myers / G. Cadogan, *The aerial atlas of ancient Crete*, University of California, Berkeley 1992, σ. 66–69 (αεροφωτογραφία), και Μ. Τσιποπούλου, Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου (σχέδιο).

13

Αγία Φωτιά, εντατική επιφανειακή έρευνα (1985, Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου).

ευρήματα σε άλλες θέσεις της βόρειας-κεντρικής Κρήτης, όπως για παράδειγμα στις Γούρνες Πεδιάδας, έχουν δείξει τα τελευταία χρόνια ότι η περίπτωση της Αγίας Φωτίας δεν είναι μοναδική και ότι υπάρχουν πολλά κυκλαδικά στοιχεία και αλλού, εν είδει κοινής που κατά την Πρωτοχαλκή περίοδο αφορούσε μεγάλο τμήμα του Αιγαίου συνολικά.

Αξίζει να τονιστεί ότι η μεγαλύτερη ποσότητα της κεραμικής, αν και ανήκει σε τύπους κυκλαδικούς, είναι τοπικής παραγωγής. Ο τύπος των μικρών λαξευτών τάφων θεωρείται γενικά κυκλαδικός, αν και στις Κυκλάδες απαντά μόνο στο Πάνω Κουφονήσι, ενώ τα υπόλοιπα ανάλογα νεκροταφεία βρίσκονται εκτός των Κυκλάδων: στην Κρήτη (Αγία Φωτιά Σητείας και Γούρνες Πεδιάδας Ηρακλείου), στη Μάνικα της Εύβοιας και σε θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας. Το νεκροταφείο της Αγίας Φωτίας μαζί με τον αντίστοιχο οικισμό, που βρισκόταν στη θέση Κουφωτά, κάτω από το μεταγενέστερο ΜΜ ΙΑ ορθογώνιο τειχισμένο κτίριο, εγκαταλείφθηκαν στις αρχές της ΠΜ ΙΙΑ. Η δημοσίευση του νεκροταφείου της Αγίας Φωτίας σε δίτομη μονογραφία έγινε από τον Κ. Δαβάρρα και τον Philip Betancourt.

Σημαντικές στη δεκαετία του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ήταν επίσης οι έρευνες του Δαβάρρα σε μια σειρά ιερών κορυφών, στην Επαρχία Σητείας. Ένα από τα σημαντι-

κότερα, για την πολύ καλή ποιότητα των ευρημάτων του, το οποίο συνδέεται με τον Πετρά, είναι το ιερό στην υψηλή κορυφή (800 μ.) του Πρινιά, πάνω από τη Ζου. Η θέση του είναι μοναδική και στέκεται ψηλότερα από τα άλλα ιερά κορυφών της Ανατολικής Κρήτης, δεσπόζοντας σε μια εκτεταμένη περιοχή της Σητείας. Βρίσκεται σε άμεση οπτική επαφή με την κεντρική αυλή του ανακτόρου του Πετρά (εικ. 11).

Ο ανασκαφέας τόνισε τα ιδιαίτερα ευρήματα, κυρίως μια αξιοσημείωτη ποικιλία ειδωλίων υψηλής ποιότητας, κατασκευασμένα στα ανακτορικά εργαστήρια του Πετρά, τα οποία προέκυψαν από στρώμα στάχτης. Η χρήση του ιερού ξεκίνησε στην Παλαιοανακτορική και συνεχίστηκε στη Νεοανακτορική περίοδο. Το κέντρο της λατρείας αποτελούσε χαλίκωστροτος χώρος 15x15 μ., όπου βρέθηκαν τα περισσότερα ευρήματα, ειδώλια και κεραμική, ενώ πολύ λιγότερα προέκυψαν από άλλα δύο μικρότερα και χαμηλότερα αναλήμματα. Η συνολική έκταση του βραχύδουρου ιερού χώρου φτάνει τα 700 τ.μ. Το ιερό του Πρινιά τα τελευταία χρόνια μελετάται και δημοσιεύεται από την Christine Morris και τον Alan Peatfield του Πανεπιστημίου του Δουβλίνου.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1970, ο Δαβάρρας πραγματοποίησε καθαρισμούς σε θαλαμοειδή λαξευτό συλημένο ΥΜ ΙΙΙ τάφο, που περιείχε δύο λάρνακες, κιβωτιόσχημη και λουτρο-

ειδί, κοντά στο χωριό Κιμουριώτης. Οι λάρνακες προέρχονται από εργαστήριο πλανόδιων κεραμικών, στο οποίο ανήκουν και άλλες αντίστοιχες στην περιοχή του κόλπου της Σπείας, αλλά και στην Κριτσά Μιραμπέλου. Οι λάρνακες του Κιμουριώτη δημοσιεύθηκαν από τη γράφουσα και τη L. Vagnetti.

Το 1983 η γράφουσα μετατέθηκε στην ανατολική Κρήτη, με την οποία είχε ήδη αρκετή εξοικείωση έχοντας μελετήσει την κεραμική της περιοχής από τον 11ο έως τον 7ο αιώνα π.Χ. για τη διδακτορική της διατριβή. Έκτοτε ανασκάπτει και μελετά συστηματικά την προϊστορική Σπεία. Το 1984 ο Έφορος Δαβάρης της ανέθεσε τη δοκιμαστική ανασκαφή στην κορυφή του παράλιου λόφου Κουφωτά, ύψους περίπου 25 μ., γύρω στα 200 μ. νοτιοδυτικά του νεκροταφείου της Αγίας Φωτιάς, στο άκρο της μόνης πεδιάδας αυτής της άνυδρης και λοφώδους περιοχής. Η ανασκαφή διήρκεσε έξι μήνες σε δύο ανασκαφικές περιόδους και ολοκληρώθηκε το 1985. Στον χώρο είχε σχεδιαστεί η ανέγερση ξενοδοχειακού συγκροτήματος, η οποία τελικά απεφεύχθη λόγω της σημασίας του μνημείου και μιας διεθνούς εκστρατείας για την προστασία του.

Η ανασκαφή στον λόφο Κουφωτά έφερε στο φως ένα μοναδικό μεγάλο ορθογώνιο ΜΜ ΙΑ κτίριο, διαστάσεων 18x27,5 μ., με 30 δωμάτια οργανωμένα γύρω από μια στενή κεντρική αυλή (εικ. 12). Το κτίριο αποτελείται από μονάδες τριών έως τεσσάρων δωματίων η καθεμία, τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους και με την κεντρική αυλή. Το κτίριο περιβαλλόταν από τείχος, του οποίου δεν σώζεται η νότια πλευρά, ενώ η βόρεια φέρει τρεις πυργοειδείς ενισχύσεις. Μεταξύ του κτιρίου και του τείχους στη βόρεια πλευρά υπάρχει ανοικτός χώρος, στον οποίο έχει κτιστεί μικρό κυκλικό κτίσμα, πιθανότατα αποθήκη σιτηρών (σιλό). Το ορθογώνιο τειχισμένο κτίριο της Αγίας Φωτιάς παρουσιάζει γνωρίσματα άγνωστα στη μινωική αρχιτεκτονική, όπως η συμμετρία και η κανονικότητα της κάτοψης, αλλά και η εσωτερική οργάνωση των χώρων του. Πρόβλημα αποτελεί και η ύπαρξη του τείχους, καθώς είναι άγνωστες οι ιστορικές συνθήκες που οδήγησαν στην κατασκευή του. Την εποχή της ανασκαφής του ήταν το μόνο πλήρως ανασκαμμένο οχυρωματικό τείχος της Κρήτης.

Το σημαντικότερο αυτό κτίριο, που έχει θεωρηθεί και πρόγονος των μινωικών ανακτόρων, κυρίως λόγω της ύπαρξης της κεντρικής αυλής, χρησιμοποιήθηκε για λιγότερο από έναν αιώνα και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε. Δεν αποκλείεται οι ένοικοί του να μετακόμισαν στον Πετρά και να ενσωματώθηκαν στην εκεί κοινότητα. Φαίνεται ότι πριν αποχωρήσουν καθάρισαν πολύ προσεκτικά όλους τους χώρους του κτιρίου, αφήνοντας πίσω τους μόνο λίγα αγγεία ήδη σπασμένα και έναν μεγάλο αριθμό λίθινων εργαλείων (τριβεία, τριπτήρες και κρουστικά, καθώς και ελαφρόπτερες), τα οποία δεν θεώρησαν εύκολο ή απαραίτητο να μεταφέρουν στον νέο τόπο κατοικίας τους.

Καθαρισμοί και ολοκλήρωση της ανασκαφής του τείχους το 1997 έφεραν στο φως σημαντικά νέα στοιχεία. Στη νοτιοδυτική γωνία της ανασκαφής, εξωτερικά του κτιρίου, σώζονταν αρκετά προγενέστερα αρχιτεκτονικά λείψανα που δήλωναν ότι το Ορθογώνιο Κτίριο ήταν κτισμένο εν μέρει πάνω σε λείψανα του αρχαιότερου οικισμού, στον οποίο ανήκε το μεγάλο ΠΜ Ι νεκροταφείο. Τα λείψανα του ΠΜ Ι οικισμού εφάπτονταν με το Ορθογώνιο Κτίριο και αποτελούνταν από τέσσερα τουλάχιστον δωμάτια και πλακόστρωτη αυλή. Εξάλλου, σε

αρκετά από τα δωμάτια του κτιρίου ο καθαρισμός του φυσικού βράχου απέδωσε κακοδιατηρημένα όστρακα επίσης της ΠΜ Ι. Στον χώρο του ΠΜ Ι οικισμού ήρθαν στο φως μερικά μικρά πήλινα αγγεία όμοια με δείγματα του νεκροταφείου, επίσης με κυκλαδικές επιρροές. Από το εσωτερικό του κτιρίου είχε προέλθει ένα καλοδιατηρημένο χάλκινο καλέμι ή πέλεκυς, τυπικό εργαλείο της ΠΜ Ι. Αρχικά, και εξαιτίας του γεγονότος ότι το εργαλείο αυτό παρέμενε χρηστικό παρά την παλαιότητά του, είχε θεωρηθεί ότι προερχόταν από κάποιον ΠΜ Ι οικισμό της περιοχής, ίσως ακόμα και από σύληση ενός τάφου του νεκροταφείου από τους κατοίκους του Ορθογώνιου Κτιρίου. Πλέον μπορεί να συνδεθεί με τα λείψανα του ΠΜ Ι οικισμού που προηγήθηκε του Ορθογώνιου Κτιρίου στην ίδια θέση. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα από τον χώρο αυτό ήταν οκτώ πήλινες μήτρες (καλούπια) για την κατασκευή χάλκινων πελέκων. Μαζί με αυτές βρέθηκαν και 19 λίθινα εργαλεία, κρουστικά και λειαντικά, που θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί για την τελική επεξεργασία των μετάλλινων προϊόντων. Επομένως, στην Αγία Φωτιά κατά την ΠΜ Ι υπάρχουν ενδείξεις για τήξη και χύτευση χαλκού. Διπλάδι δεν γινόταν εισαγωγή έτοιμων προϊόντων χαλκού αλλά επί τόπου επεξεργασία και παραγωγή, αντίστοιχα με την τοπική παραγωγή κεραμικής όμοιας με τη σύγχρονή της κεραμική από τις Κυκλάδες. Η Αγία Φωτιά ήταν ενταγμένη σε δίκτυο θέσεων της βόρειας Κρήτης, χρονολογούμενων στη μετάβαση από την ΠΜ Ι στην ΠΜ ΙΙ, με κύριο χαρακτηριστικό τη στενή σχέση με τις Κυκλάδες και την κατασκευή μετάλλινων αντικειμένων από εισηγμένη πρώτη ύλη. Λίγο παλαιότερη από τη μεταλλουργική εγκατάσταση της Αγίας Φωτιάς ήταν εκείνη στη γειτονική Κεφάλι Πετρά.

Εξάλλου, μετά την εγκατάληψη του Ορθογώνιου Κτιρίου, κτίστηκαν στη ΜΜ ΙΑ και εν μέρει πάνω στα λείψανά του, δύο κυκλικά κτίρια με ισχυρούς τοίχους και είσοδο στα ανατολικά, διαμέτρου αντίστοιχα 5 και 2,30 μ., από τα οποία το πρώτο έχει πάχος τοιχώματος 1,20 ενώ το δεύτερο περίπου 0,60 μ. Τα κτίρια αυτά βρέθηκαν άδεια, εκτός από ελάχιστα όστρακα και ένα ΜΜ ΙΑ κύπελλο. Η αρχιτεκτονική τους είναι ανάλογη με αυτή των θολωτών τάφων της νότιας κεντρικής Κρήτης και δημοσιεύθηκε από τον αρχιτέκτονα Paolo Belli.

Σε συνεργασία με τον Δήμο Σπείας οργανώθηκε και διεξήχθη το 1985 εντατική επιφανειακή έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της Αγίας Φωτιάς με τη συμμετοχή ομάδας νέων από τη Γαλλία (εικ. 13). Διάφορα λείψανα κατοίκησης εντοπίστηκαν στη διάρκεια αυτής της έρευνας στην περιοχή της πεδιάδας της Αγίας Φωτιάς, με σημαντικότερα ευρήματα μια σειρά μικρών νεοανακτορικών αγροικιών, οι οποίες περιείχαν πίθους, προφανώς για τη φύλαξη των αγροτικών προϊόντων της περιοχής, θυμίζοντας τα μετόχια της παραδοσιακής Κρήτης.

* Οι φωτογραφίες του άρθρου προέρχονται από το Αρχείο Ανασκαφών Πετρά, εκτός και αν υπάρχει άλλη αναφορά.

Σημείωση

- 1 Κ. Κόπακα, «Ο Μίνως Καλοκαιρινός, η Κνωσός και οι απαρχές της Κρητικής Αρχαιολογίας», στο Ε. Ψιλάκη / Μ. Δρακάκης (επιμ.), *Τέχνη και Πολιτισμός στα χρόνια της Ένωσης*, Ηράκλειο 2016, σ. 18–34. Βλ. και Ρ. Γαλανάκη, *Ο αιώνας των λαβυρίνθων*, Καστανιώτης, 2002.